

Hanze
University of Applied Sciences
Groningen

Kunsteducatie & burgerschap

**Verslag van de Hanze Kunsteducatie
Werkveldbijeenkomst op 12 april 2023**

share your talent. move the world.

Kunsteducatie & burgerschap

Verslag van de Hanze Kunsteducatie Werkveldbijeenkomst op 12 april 2023

De Hanze Kunsteducatie Werkveldbijeenkomst is een initiatief van Kunsteducatie Noorder Breed. Dit is een samenwerkingsverband van de kunsteducatieve bacheloropleidingen (Academie Minerva en Prins Claus Conservatorium), de Pedagogische Academie, het Lectoraat Kunsteducatie en de Master Kunsteducatie, een joint degree van de Hanzehogeschool Groningen en NHL Stenden Hogeschool.

Dit verslag is gemaakt vanuit het lectoraat Kunsteducatie.

Inhoudsopgave

1. Verdieping en voorbeeld	7
1.1 Over burgerschap als praktijk	7
1.2 Op een sokkel of ernaast?	8
1.3 Theatraal burgerschap	8
2. Gesprek en ontmoeting	9
2.1 Een gelukkig huwelijk?	9
2.2 Dialoog, multi-perspectiviteit, verbeelding en verbinding	10
2.3 Obstakels zijn er ook	10
3. Vraagarticulatie	12
4. Muziek en 'spoken poetry'	13
Vrijheid is geen taart	13

Colofon:

Tekst verslag: Corinne van Beilen, met dank aan Ineke Renkema, Marieke van Stempvoort en Marion Schulte

Spoken poetry: Olivier van Eijk

Vormgeving: The Creative Hub Groningen - powered by Canon

Uitgave: Lectoraat Kunsteducatie, juni, 2022

‘Wat kunnen burgerschap en kunsteducatie voor elkaar betekenen?’

‘Welke voorbeelden kennen we?’ ‘Welke kansen kunnen we grijpen?’

‘Welke wrijvingen zien we?’ ‘Waar droom je van?’

Deze vragen stonden centraal op de Hanze Kunsteducatie werkveldbijeenkomst over kunsteducatie & burgerschap van 12 april 2023. Het programma bestond uit drie beknopte inleidingen op het thema, een maaltijd, twee rondes van tafelgesprekken, een terugkoppeling, muzikale improvisaties, *spoken poetry* en een afsluitende borrel. Het gezelschap bestond deze avond uit (kunst)vakdocenten, lerarenopleiders, studenten, onderzoekers, educatief medewerkers, museumeducatoren en andere belangstellenden.

1. Verdieping en voorbeeld

Lector kunsteducatie Evert Bisschop Boele trapte af met een korte reflectie op het thema kunsteducatie & burgerschap vanuit enkele kernbegrippen uit het lectoraat kunsteducatie; Tineke Neyman, docent aan de pedagogische academie, vertelde aansluitend over een educatieprogramma voor het basisonderwijs waarin burgerschap en erfgoed elkaar versterken. Aranka Kuiper, theaterdocent in het VO, ging vervolgens in op haar ervaringen met het theater & burgerschapsonderwijs dat zij samen met collega's en leerlingen ontwikkelde op VO-school Stad & Esch.

1.1 Over burgerschap als praktijk

Evert Bisschop Boele vraagt zich in zijn inleiding¹ af waar we het over hebben wanneer we het over kunsteducatie & burgerschap hebben. Is 'burgerschap' dat wat er in de wet staat en hoe we dat uitvoeren? Of gaat het over een neerslag van een discussie in de samenleving? Hij haalt Piet van der Ploeg aan die stelt dat er een tamelijk eenzijdige visie van burgerschap is verankerd in de wet en in de daaruit afgeleide documenten. Een visie waarin bijvoorbeeld vormen van activisme of, de andere kant van het spectrum, non-participatie, geen opties zijn. Een burger participeert, draagt bij aan de samenleving, heeft respect voor verschillen. En dat leert die burger in het onderwijs.

Maar kan dat ook anders? Daarvoor wendt Bisschop Boele zich tot het denkwerk van cultuursocioloog Andreas Reckwitz. Deze stelt dat we in een tijdperk leven waarin we erkennen dat de samenleving geen gemeenschap is maar dat we het toch met elkaar moeten doen. We kunnen dus niet anders dan werken aan de creatie van een gemeenschappelijk kader binnen die pluriformiteit, aldus Reckwitz, en dat kader is geen kwestie van abstracte regels die we vooraf formuleren maar het is iets dat we *doen* in specifieke culturele praktijken. Burgerschap wordt volgens Bisschop Boele dan de vraag hoe we in een pluriforme samenleving kunnen samenleven zonder dat we per se een gemeenschap zijn. Hoe we met elkaar van mening kunnen, mogen, misschien wel moeten verschillen zonder elkaar de hersens in te slaan. En, vooral: burgerschap wordt een praktijk. Een praktijk waarin we leren wat het is, dat omgaan met het andere en de ander.

De relatie met het radicaal andere en de radicaal andere ander, de wezenlijke onkenbaarheid van anderen, is onderwerp van een mailwisseling die hij met lector Hester IJsseling over de filosoof Levinas voerde. Bisschop Boele concludeert uit deze mailwisseling dat omgaan met die ander niet iets is wat we makkelijk kunnen regelen in het onderwijs, zodat daarna de samenleving koek en ei is. Ook niet in de kunsteducatie. Hij vindt het idee dat kunsteducatie 'eigenlijk' burgerschapsonderwijs is, rijkelijk naïef. Net zoals het idee dat kunst een inherent goede kwaliteit bezit die het bij uitstek geschikt maakt om burgerschapsonderwijs in vorm te geven. Of dat het maken van kunst een inherent goede kwaliteit bezit. Volgens Bisschop Boele vergt het diep nadenken en hard werken om in kunsteducatie ook burgerschapsvorming vorm te geven. Dit kan alleen in het besef dat het uiteindelijk iets is wat we doen, in de klas; wat niet vooraf is vast te stellen en wat ook nooit vastligt. Wat altijd maar half lukt. En wat, als het lukt, iets is wat ons toevalt.

¹ Zie voor de volledige tekst met bronverwijzing:
https://research.hanze.nl/ws/files/50591456/Het_is_voor_mij_natuurlijk_ook_onbegrijpelijk.pdf

1.2 Op een sokkel of ernaast?

Dit 'wat we doen in de klas' is onderwerp van de inleiding van Tineke Neyman. Zij ontwikkelt met twee basisscholen en het Groningen Universiteitsmuseum een onderwijsprogramma over Aletta Jacobs. Als onderlegger gebruikt ze de toenemende aandacht voor erfgoedwijsheid in het onderwijs en de constatering dat leerkrachten moeite hebben met onderwerpen als 'democratie' en 'lastige gesprekken'. In het onderwijsprogramma wordt het werk en het leven van Aletta Jacobs nader beschouwd; daarin wordt zowel aandacht geschonken aan haar voorvechtersrol ten behoeve van het vrouwenkiesrecht als aan de onmiskenbaar 'koloniale blik' die spreekt uit enkele citaten in haar reisbrieven. Wat zeggen deze dingen over haar en over de tijd waarin ze leefde? Wat zegt het nu in onze tijd? Moet het borstbeeld van Aletta nu op een sokkel in de vitrine, zetten we het ernaast, of weten we het (nog) niet? Ook wordt leerlingen gevraagd: Wie zijn nu mensen die een standbeeld verdienen? Waar zou je nu actie voor (willen) voeren?

Neyman geeft ons nog enkele gedachten mee. Zo vraagt ze zich af of een extern ontwikkeld project leerkrachten wel helpt om zélf burgerschapsonderwijs te geven en/of te combineren met cultuuronderwijs? Dit gaat verder dan alleen de praktische uitvoering ervan. Het begint bij het formuleren van een visie op burgerschapsonderwijs. Zij steekt daarbij hand in eigen boezem: 'Wij leren studenten hoe ze burgerschapsonderwijs kunnen/moeten geven. Maar hebben we als lerarenopleidingen zélf wel een visie op wat burgerschapsonderwijs is? Of ontwerpen we burgerschapsonderwijs op basis van onze eigen, particuliere ideeën? En zo ja, vinden we dat erg?' Neyman roept op tot het initiëren en het blijven voeren van deze discussies in alle educatieve contexten.

1.3 Theatraal burgerschap

Aranka Kuiper neemt het stokje van Neyman over met haar inleiding over de theatrale burgerschapslessen op VO-school Stad & Esch die zij samen met leerlingen en collega's ontwikkelde. Aan de hand van het thema 'omgaan met elkaar' werkt Kuiper in de brugklassen met technieken uit het forumtheater en het beeldentheater, het anti-model/scène, het uitdiepen van personages en het spelen van interventies. Zo laat zij leerlingen bijvoorbeeld een scène maken met het thema 'buitensluiten' of 'pesten'. Een scène met drie personages (pester, gepeste, meeloper) of meer die niet gelukkig eindigt. Volgens Kuiper kun je verschillende kanten op met zo'n scène, zoals de spelers laten uitdiepen wat de personages beweegt en waar ze bang voor zijn, of het publiek laten ingrijpen en ze het einde van de scène laten veranderen. Het gaat er in dit voorbeeld om dat leerlingen zich leren verplaatsen in een ander, dat er dialoog en reflectie op gang komt en dat er handelingsopties verkend worden. Een ander voorbeeld uit haar praktijk in de bovenbouw betreft het onderzoeken van een vorm van ongelijkheid uit de geschiedenis. Deze wordt door leerlingen uitgespeeld in eigen theaterscènes die samen een voorstelling vormen. Met dit project willen docenten dat leerlingen hun begrip van de ongelijkheid in de wereld vergroten, zich inleven en theater met een boodschap leren maken.

Wat maakt theater & burgerschap nu zo'n krachtige combinatie? Volgens Kuiper heeft dat drie aspecten: de mogelijkheid tot inleven en emotie, de ervaring & verbeelding van rollen en situaties, en het oefenen van handelingsopties.

2. Gesprek en ontmoeting

Na de drie inleidingen is het tijd voor een gezamenlijke maaltijd en ontmoeting. Aansluitend vindt het World Café kunsteducatie & burgerschap plaats. In het World Café staan vier deelvragen over het hoofdthema centraal waar de aanwezigen ideeën en ervaringen over uitwisselen. Het gesprek bestaat uit twee rondes; na de eerste ronde wisselt iedereen van tafel, van groep en van vraag. De tafelhosts blijven zitten en lichten kort toe wat er in het voorgaande gesprek gezegd is. Door voort te bouwen op de vorige groep kunnen de gesprekken zich verdiepen.

Figuur 1: tafelvragen

2.1 Een gelukkig huwelijk?

Welk beeld leverden deze gesprekken op? Hoe kijken de aanwezigen tegen de combinatie kunsteducatie & burgerschap aan? Hier wordt wisselend over gesproken. Aan de ene kant wordt de samenhang tussen kunsteducatie en burgerschap benadrukt met uitspraken als 'kunst is altijd betrokken op de samenleving', 'de kunsten en burgerschap zijn onlosmakelijk verbonden' of 'het is een mooie legitimering voor wat we al doen', aan de andere kant zijn mensen bevreesd voor het instrumentaliseren van kunsteducatie en het beperken van het kunsteducatieve aanbod wanneer deze lessen zich ten dienste stellen van het burgerschapsonderwijs. 'De intrinsieke waarde van het kunstvak moet overeind blijven' en 'Ik ben zat van het legitimeren van mijn vak, het heeft meerwaarde in zichzelf', zo klinkt het aan de tafels. Ook wordt aangegeven dat het kunsteducatief aanbod 'groot en ruim' moet zijn. Omdat (buitenschoolse) kunsteducatie niet voor iedereen vanzelfsprekend is, blijft de school een aangewezen plek om kennis te maken met een breed spectrum aan kunsteducatie.

De kunstvakken moeten volgens aanwezigen dus eerst als ‘vak op zich’ worden gezien, terwijl burgerschap door de aanwezigen juist niet als vak gezien wordt, maar als ‘een aandachtsgebied dat verweven is in het onderwijs’. Dat burgerschap dus ook in de kunst- en erfoededucatie een plek vindt, wordt door velen wel als een goede aanvulling op het domein gezien. Maar hoe dat in het geheel van burgerschapsonderwijs geplaatst kan worden blijft een lastige vraag, want wat er onder burgerschap wordt verstaan is niet eenduidig. Er wordt dan ook gepleit voor een geëxpliciteerde visie: ‘Als je als school tussen de oren krijgt wat je onder burgerschap verstaat, dan kun je beter duiden en ook kijken wat er al ligt, waar hiaten liggen en daarop verder gaan’.

2.2 Dialoog, multi-perspectiviteit, verbeelding en verbinding

Waar is het dan dat kunsteducatie, erfoedonderwijs en burgerschap elkaar ontmoeten en aanvullen? Allereerst wordt dan vaak ‘de kunstenaar’ genoemd. ‘Een kunstenaar is altijd in gesprek met wat er om hen heen gebeurt, met de omgeving, de wereld’ en ‘Het gaat om kijken als een kunstenaar, reflecterend’. De kunstenaar wordt door veel aanwezigen dan ook in één adem genoemd met ‘maatschappelijk betrokken’. Naast de kunstenaar wordt de kunst zelf ook wel als laagdrempelig medium gezien en als kans om gesprekken te beginnen. Zowel erfoed als kunst wordt aangegrepen als mogelijkheid om ontmoetingen met jezelf en met anderen teweeg te brengen. Dit speelt zich zowel binnen de school, of tussen leerlingen onderling af, als in de verbinding naar de wereld buiten de school.

De kernwoorden in de gesprekken lijken ‘dialoog’, ‘multi-perspectiviteit’, ‘verbeelding’ en ‘verbinding’ te zijn. Zo wordt genoemd dat een kunstwerk of kunstproject een maatschappelijk vraagstuk vanuit verschillende perspectieven kan belichten. Ook komt ter sprake dat meningen over kunst en wat de waarde en betekenis van kunst is, per persoon mogen verschillen, en de dialoog daarover juist aanknopingspunten biedt voor zowel discussie als verbinding. En dat kunst en ook erfoed mogelijkheden biedt om vanzelfsprekendheden ter discussie te stellen en de eigen individuele positie en mening ten aanzien van de gemeenschap of maatschappelijke vraagstukken te bepalen. ‘Vanuit verschillende rollen naar de geschiedenis kijken’, zo noemt één aanwezige de bijdrage van erfoedonderwijs hieraan. Daarnaast zouden zowel kunst- als erfoedprojecten het ‘inlevingsvermogen vergroten’ en ruimte scheppen voor ‘gevoel’: ‘kunst is gevoel gedreven’. Ook wordt genoemd dat juist in verbeelding de kunsten een grote rol kunnen spelen, dat de dialoog niet alleen verbaal wordt gevoerd maar ook met verbeelding geoefend kan worden. De kunsten worden ook als verbindend gezien in vakoverstijgende burgerschapsprojecten op school. Veel aanwezigen zien daarvoor een voortrekkersrol voor erfoed, de kunsten en de vakdocenten weggelegd.

2.3 Obstakels zijn er ook

Dat kunsteducatie & burgerschap potentieel een gelukkig huwelijk sluiten, betekent niet dat er geen risico’s bestaan. Zoals genoemd, wordt het risico dat het kunstvak uitgehold wordt vaak genoemd. De factor tijd speelt een grote rol; dat geldt voor de beperkte tijd die er op de meeste scholen al is voor kunsteducatie, de beperkte tijd die docenten hebben om nieuwe vormen van onderwijs te ontwikkelen, en voor de tijd die leerlingen eraan kunnen besteden. ‘Het kost tijd voordat je bij de kunsten komt. Er moeten eerst heel wat stappen worden gezet en dat kan je niet haasten. Maar de benodigde tijd is er dan vaak niet om het verdiepende potentieel dat de kunsten juist hebben ook de nodige ruimte te geven’. De vrees klinkt door dat de kunsten dan illustratief blijven. Daarnaast zien de aanwezigen een risico in een te grote nadruk op kunsteducatie als verbinder en overbrugger. ‘Mag je ook iets anders vinden? Moet alles

grijs worden?’ Enkele gesprekspartners zien dan ook niets in de beoordeling van burgerschapsonderwijs. ‘Moet je weer afvinken en resultaat meten? Studenten moeten ook aantonen dat ze het gedaan hebben of gehaald hebben. Wat wil je dan meten? Of iedereen het eens is geworden?’ ‘Alles grijs’ zien aanwezigen als bedreiging voor de kunstvakken én voor burgerschapsonderwijs.

De rol van de docent wordt ook besproken door de aanwezigen, want burgerschapsonderwijs geven vraagt iets van kunstvakdocenten dat zij in hun opleiding vaak minder hebben meegekregen, noch gemakkelijk in de praktijk leren. ‘Polarisatie zie je ook in de klas’, ‘Burgerschap is normatief geladen’ en ‘Wat als er wrijving optreedt met je eigen opvattingen?’, aldus de aanwezigen. ‘Hebben wij de skills wel voor een lastig gesprek?’, vraagt iemand zich af. ‘We hebben bredere pedagogische perspectieven en vaardigheden nodig en ervaring met werkvormen waarin meerdere perspectieven aan bod kunnen komen’. Dat vraagt ook iets van docentopleidingen; een appèl waar volgens de aanwezige lerarenopleiders ook aan beantwoord wordt maar waar ook zij nog wel zoekende in zijn. Aanwezigen kaarten ook aan of het onderwijs veilig genoeg is voor leerlingen om écht aan de slag te kunnen met burgerschap. Zij zien leerlingen worstelen met ‘peer pressure’, de groepsdynamiek, en bij gelegenheid ook met de eigen thuissituatie. Dit zijn naast de eigen ‘skills’ factoren die meespelen in het creëren van de benodigde pedagogische veiligheid. Daarnaast: is het na de eigen les dan ‘klaar’? Dat denken de aanwezigen niet. Zij zien ook een rol voor de mentor en voor het faciliteren van nazorg. De hele cultuur van de school speelt hierin mee. En de mening van de ouders. Want ook de ouders zitten niet altijd op burgerschapsonderwijs te wachten: ‘Moet dat nou?’, zo klinkt het vaak bij ouders, en ook kinderen leiden wel aan ‘burgerschapsmoeheid’: ‘Gaat het hier nu wéér over?’

Kortom, de aanwezigen zien nog veel vragen onbeantwoord voordat zij het gevoel hebben daadwerkelijk het potentieel van kunsteducatie en burgerschap te kunnen benutten.

3. Vraagarticulatie

In het lectoraat Kunsteducatie wilden we graag de thema's kunsteducatie & burgerschap verkennen. Zoals verwacht is er op deze avond een breed palet aan meningen en ideeën aanwezig en eenduidigheid is ver te zoeken. Er zijn al mooie voorbeelden beschikbaar maar het vormgeven van burgerschap als kunsteducatieve praktijk blijkt voor velen nog moeilijk grijpbaar te zijn. Is dat erg? Wij denken van niet. We denken dat het gesprek over kunsteducatie & burgerschap niet vaak genoeg gevoerd worden, vooral met en door de mensen die dat in de klas of in projecten vormgeven. Want dat er juist daar waar het gebeurt – in burgerschap als een *kunsteducatieve* praktijk - nog heel veel vragen liggen, is geen verrassing. Wensen en idealen zijn er voldoende maar praktijken zijn weerbarstig.

De handelingsverlegenheid die we deze avond constateerden werpt genoeg vragen op om onderzoekers, kunstvakdocenten en lerarenopleiders even zoet te houden. Wat doet de kunstvakdocent nu om zich deze praktijk eigen te maken? Wat moeten zij (nog) kunnen en (nog) leren? Hoe zetten zij de eigen kunstdiscipline in? Wat betekent het voor het pedagogisch handelen wanneer kunsteducatie óók – maar niet uitsluitend – burgerschapsonderwijs is? Hoe klinkt de stem van de lerende zelf in specifieke kunsteducatieve burgerschapspraktijken? Hoe werkt het grotere kunsteducatieve systeem op de vormgeving van deze praktijken in? Welk vallen en opstaan doet zich voor wanneer kunsteducatoren burgerschapsonderwijs gaan vormgeven? Kortom, hoe maken we alle facetten van de handelingsverlegenheid rondom kunsteducatie & burgerschap inzichtelijker?

Wij kunnen al deze vragen niet beantwoorden. Wij stellen onszelf, het onderwijs, vakdocenten en lerarenopleiders deze vragen wel. Steeds opnieuw. In de hoop dat we in dialoog, door het delen van voorbeelden én met ons onderzoek op termijn het inzicht kunnen vergroten in wat het van ons allen vraagt om in kunsteducatieve praktijken ook burgerschap vorm te geven.

4. Muziek en 'spoken poetry'

Als afsluiting trakteren het duo GIVEN - cellisten Ivan Torres Aparicio en Galya Samborskyte – ons op thematische improvisaties gebaseerd op vier (Engelstalige) termen die zijn aangereikt vanuit de tafels. Na de muziek komt dichter en tekstschrijver Olivier van Eijk aan het woord.

Vrijheid is geen taart

Soms schrijf je een woord
Om een klank in je te horen

Soms moet je een woord uitspreken

Zodat je de gedachte erachter
In een ander kunt zien

Wat betekent het om een burger te zijn
als burgerschap meer met McDonalds dan met
gelijkheid te maken heeft?

Een wet klopt als
Een kader dat zichzelf uitspuwt
Op hoeken strompelt en duikelt
Zichzelf afbreekt en afbakent

Tot we fundamenteel verschillend in elkaar kruipen
Halsoverkop in een ongemakkelijke baarmoeder
de moederkoek verdelen
Kruimels in je handpalm verbergen

De ander zegt dood mij niet
De ander zegt verbouw mijn gezicht niet

Je kan de ander een stadionverbod geven,
hen plat strijken,
verdunnen tot wijn
die makkelijk winst maakt

Je wilt zonder kaders leven,
Op eigen hoeken strompelen

De ander slechts een handvol zwart zand van jezelf
vandaan

De ander kennen

Om even niet jezelf te zijn

Een verdieping is ook maar een verplaatsing

Hoe lang kun je naar een standbeeld staren

voordat je de persoon achter je trots ziet staan
staan?

We verlangen naar begrip voor en van de ander
Wat je ook niet zegt
het is zo

De samenhang tussen

de zelf die je kan verkopen
en de zelf die zich in je spiegel vergenoegt
als een ledemaatloze pad in een vijver
is

Een tegenbeeld
Weet je dat

Keizer Nero menselijke kaarsen maakte
En verdienstelijk de harp bespeelde

Dat de Martini toren een stapel stenen is

De bijbel een bomengenocide
en een voorbeeld van hoe
letterlijkheid tot leegte kan leiden

Ook al weet ik niet wat een Japanese
duizendknoop is
ik weet dat de overheid graag wijst en wegwuift

De toekomst kan niet ontworpen worden

Misschien dat je 'm open kan slaan
als een oude krant in een taal en alfabet die je niet
begrijpt

Kijk hier werkt onze favoriete Groningse feministe

zij zat ook aan een bureau
gaaf hè?

De klas verdeelt zich nu in pro en anti Aletta
Jacobs
Op het bord staat het woord

vitrine

en

sokkel

De ene helft wil een smiley door de vitrine rammen
de andere helft legt er liever een doekje over

Iemand wil een standbeeld van Rutte
op een sokkel
in de gracht

en een iemand wilt een sokkel
maar dan wel een
waar ze zelf op staat

